

МІСТИЧНА ДОМІНАНТА ПОЕТИКИ НОВЕЛ ПРОСПЕРА МЕРІМЕ „ЛОКІС” І „ВЕНЕРА ІЛЬСЬКА”

Поставлена проблема творчого методу Проспера Меріме. Оскільки письменник у своїй творчості поєднує риси як романтизму, так і реалізму, саме елемент містичного допомагає краще зрозуміти його творчий метод. Акцент зроблено на ролі містичного у формуванні та реалізації читацьких очікувань та авторської стратегії в новелах Проспера Меріме „Локіс” та „Венера Ільська”.

Ключові слова: містика, новела, екзотика, реалістична деталь, сильна особистість, Проспер Меріме.

У новелістиці Проспера Меріме „Локіс” та „Венера Ільська” займають помітне місце. Обидві новели не раз були предметом наукового дослідження і по сьогоднішній день довкола них точиться літературознавча полеміка, зокрема йдеться про містичний характер цих творів. Питання полягає в тому, чи є ці новели дійсно містичними, тобто містять у собі певну таємницю, яка виходить за межі реального та відкриває вихід в „інший” світ, чи автор містифікує читача й використовує містичне як елемент гри з читачем [2; 4; 5].

Звернемось до з'ясування суті самих термінів „містика”, „містичний”. Сучасні філософські словники дають майже однакові визначення, в яких головною є теза про те, що містика – „визнання надприродної сутності явищ природи” [11, с. 386]. У формулюванні „містичного” філософа В. Соловйова акцент робиться на тому, що людина в певний момент може бути долучена до містичного через „сукупність явищ і дій, які особливим способом пов'язують людину з таємничою істотою й силами світу, незалежно від умов простору, часу та фізичної причинності” [10, с. 287].

У художніх творах звернення до містичного, надприродного стало визначальною рисою та стильовою ознакою літератури середньовіччя. Виникає навіть окремий жанр: готичний роман – твір містичного ґатунку, одне з найбільш неоднозначних та моторошних явищ у світі літератури. Містичне буде притаманне й одній із художніх систем ХІХ століття, зокрема романтизму. Дослідники навіть виокремлюють гротескно-фантастичну течію, для якої було характерне „перенесення романтичної фантазмагорії до сфери повсякденного життя, побуту, їхнє своєрідне переплетіння, унаслідок чого убога сучасна дійсність поставала у примхливих гротескно-фантастичних образах і освітленні, розкриваючи при цьому свої невітні істини, свою непривабливу сутність” [9, с. 19]. У містиці романтиків приваблює екзотичність ситуації, таємниця, на якій тримається сюжет, а отже, твір справляє сильний емоційний вплив на читача і навіть спонукає до роздумів.

Саме цій характеристиці певною мірою відповідають містичні новели Проспера Меріме, зокрема „Локіс” та „Венера Ільська”.

У творчості П. Меріме, як і у більшості письменників першої половини XIX ст., спостерігається тісне співіснування та взаємопроникнення романтичної й реалістичної естетик. Одна з найяскравіших романтичних рис новелістики П. Меріме – тяжіння до екзотики, „незвичайності”. Як зауважує Н.М. Горяча, „пошук екзотичної тематики він реалізовував у трьох напрямках: „місцевий колорит”, історична тематика та фантастика” [3, с. 11]. З одного боку, звернення до такої тематики – це своєрідний протест проти законів та норм сучасного автору світу, його свідоме ігнорування. Як наслідок – перенесення подій в інший вимір, час та простір, відмінний від даного. З іншого – джерело натхнення.

Як уже зазначалося, містичне в новелах П. Меріме й сьогодні є предметом полеміки. Зокрема, якщо говорити про новелу „Локіс”, яка, зауважимо, досі не перекладена українською мовою, дослідник В. Луков висловлює думку, що в цьому творі відсутній зв'язок людини з містичним як таємничим, потойбічним. Усе, що відбувається у творі (графиня у щойно народженому немовляті бачить звіра; розлючена ведмедиця не вбиває молодого графа, а облизує йому обличчя; поява в темряві на дереві перед вікном професора істоти з незвичайним, „нелюдським” поглядом; неадекватна реакція тварин на графа Шемета; звірине чуття героя при безпомилковому орієнтуванні в лісі; пророцтва старої чаклунки щодо права графа на лісний трон; загадка загибелі від укусу звіра пані Юліани) – це не містичні прояви ведмежого ества графа Шемета, а плід хворобливої фантазії місцевих мешканців. Тобто, як вважає В. Луков, ми маємо справу не з містиком, а з містифікацією, з грою в містичне. Відповідно, „Локіс” – це форма боротьби реаліста П. Меріме з пізньоромантичними тенденціями.

Однак дослухаємось думки іншого дослідника Б.А. Максимова, який зауважує, що П. Меріме, можливо, на початку й задумав „Локіс” як певну пародію на готичний роман, але згодом захопився роботою над твором і позбавив його будь-якої пародійної тональності [7, с. 137]. Виникає питання, чому так серйозно ставився до свого твору П. Меріме. Пояснити це можна тільки тоді, коли ми приймемо за константу, що Просперу Меріме містика потрібна для втіленні у своїх творах важливих ідей: людина – це поєднання природного, зокрема звіриного, й цивілізованого, розуму та інтелекту.

Уже назва налаштовує читача на потрібне автору сприйняття новели, адже „Локіс” у перекладі з литовської означає „ведмідь”, тобто відразу стає зрозумілим, що мова піде не про просту людину, а про перевертня, що пізніше підтверджується текстом. Зауважимо, що до певної міри сюжет твору, який розгортається у таємничих лісах Литви, був підказаний французькому авторові І. Тургенєвим, з яким він тісно співпрацював.

Проте всі ситуації, події, які пов'язані зі з'ясуванням сутності графа Шемета, подаються наратором неоднозначно: з одного боку – це

зіткнення людини з містичним та таємничим, з іншого – читачеві надається можливе реалістичне тлумачення цих моментів.

В. Луков доводить, що все, що відбувається у новелі, вигадка місцевих жителів, використана новелістом як „прийом матеріалізації національної свідомості, ... характерної для певного народу, тої чи іншої групи людей” [6, с. 78]. Отже, у випадку з Шеметом, середовище, в якому живе граф, підсвідомо налаштоване на ту подію, що стається наприкінці твору, тобто на вбивство графом своєї дружини. Саме тут і відбувається розкриття національних особливостей у сфері мислення й відчуття. Основні джерела, які формують свідомість певної верстви суспільства, В. Луков виводить навіть не з ірраціональної литовської національної свідомості, пов’язаної з легендами, віруваннями, вимислами, а із захоплень графа Шемета та його оточення романтичною літературою, ідеалістичною філософією, модним містицизмом [6, с. 90]. Адже недарма у творі згадується те, що герой не цікавиться національною старовиною, а, як зазначає сам Меріме, читає „тільки сучасні твори”, „німецьку метафізику” та „фізіологію”, тобто праці про телепатію, гіпноз та інші таємниці людської психіки. Подібно й панна Юліана Івінська читала „одні тільки романи”. Її вигадані „жмудські балади” – не що інше, як переказ однієї з балад А. Міцкевича.

Отже, на думку В. Лукова, злочин, який вчинив граф, це не містичне перевтілення людини у звіра, а наслідок впливу романтичної свідомості, яка була перетворена в дію і вийшла за межі людських норм [6, с. 91].

Необхідно зауважити, що більшість містичних епізодів супроводжують надзвичайно виписані деталі. Це принцип письменника: подати якомога точніші, реалістичніші картини та факти, якомога реалістичніше описати матеріальну дійсність, в яку втручається щось надприродне, містичне. Проте Меріме йде ще далі: майже кожній містично-таємничій події він надає цілком раціональне пояснення. Наприклад, той страх, який охоплював тварин у присутності головного героя. Вони реагували так, наче поблизу знаходився дикий звір: „у декількох кроках від графа вона (собака. – А.М.) раптом підгорнула хвіст й стала задкувати, неначе на неї найшов раптовий страх” (тут і далі переклад наш. – А.М.) [8, т. 3, с. 156], така ж реакція на героя була і в коней: вони „раптом відчули дивний жах, який граф Шемет наводив на тварин, заржали й встали дибки” [8, т. 3, с. 176]. Водночас подається авторське пояснення цих незвичайних випадків. У першому випадку – тварини відразу відчувають любов і нелюбов до себе, а граф цінує їх лише за користь, яку вони можуть принести, відповідно у другому – коні перелякалися дощу з квітів, який влаштували селяни для нареченої.

У тому ж ключі проглядається й епізод зустрічі зі старою ворожкою, яка також відчула в особі графа звірине начало, запропонувавши йому спробувати себе на роль царя звірів: „Звірі втратили царя. Нобль, лев, помер; вони будуть вибирати нового царя. Піди, спробуй, – може, тебе виберуть. ... Ти великий, здоровий, у тебе є кігті та зуби...” [8, т. 3, с. 160]. Одразу ж автором обумовлюються дії

старої, вони подаються як фокуси, а віщування – як брехня та шахрайство. Отже, проблема вибору залишається за читачем.

Для чого ж тоді ця контрверсійність? Чи не хоче автор, надаючи раціональне обґрунтування містиці, у такий спосіб звернути увагу на сутність людини, яка намагається для себе з'ясувати все до кінця, дати логічне трактування явищам, які вона не розуміє й не в змозі їх для себе пояснити?

З усього видно, що не варто недооцінювати містичне в тексті. Адже ж існують у новелах моменти, які неможливо до кінця пояснити за допомогою розуму, а тільки шляхом інтуїтивно-надчуттєвого опанування. Наприклад, висновок лікаря про те, що пані Юліані „рана нанесена не лезом! Це укусу” [6, с. 180]. Це речення ніби підтверджує містичний розвиток сюжету твору.

В. Луков вважає: новела „Локіс” має відкритий фінал, що не характерно для новелістики Меріме [6, с. 89]. Проте, на нашу думку, у фіналі сюжет все ж отримує своє логічне завершення. Адже протягом твору граф знаходиться у двоїстому стані, на роздоріжжі між людським та звіриним початками. Автор показує, що людині притаманні дві сутності: природна і цивілізована. Що візьме гору: природне, пов'язане з диким світом, або відточене, упорядковане цивілізацією? Сам Шемет хоче, щоб перемогла цивілізація. Недарма він розмірковує про дуалізм, подвійність людської природи, про значення розуму при визначенні людської сутності. Коли розум не керує, а керують емоції, людина втрачає себе. Так і в Шемета – любов поєднується з помстою, ненавистю. Наприкінці твору друге, приховане ество бере гору, звір пробуджується та перемагає. Фінал закритий: граф Шемет отримав одну сутність – сутність звіря.

Подібна ситуація і в новелі „Венера Ільська”. Г.С. Авессаламова вважає, що основний зміст новели полягає у відтворенні автором самого процесу виникнення й розповсюдження легенди, у показі того, як фантастичні уявлення оволодівають свідомістю людей. Дослідниця акцентує увагу на реальному поясненні містичних моментів новели, абсолютно нівелюючи містику як таку [1, с. 131].

Як бачимо, автор свідомо не нав'язує читачеві якусь одну позицію, навмисне уникаючи однозначної, чіткої оцінки ситуації. Адже до кінця неможливо зрозуміти, чи справді статуя зігнула палець, чи, можливо, п'яний Альфонс просто не зміг зняти перстень. Що (чи хто) лежало у шлюбну ніч із молодого дружиною? Чи справді дівчина побачила над ранок у ліжку зелену статую, яка міцно тримала в обіймах її вже мертвого чоловіка? І, знову ж, пояснення цих розповідей – зрушення у психіці молоді жінки.

До речі, автор у даному випадку називає її не статуєю, а надприродною істотою. Статуя Венери – прояв таємного в цьому світі, посланець, який пов'язує два світи: реальний та надприродний, невідомий. Б.А. Максимов звертає увагу на те, що „втіленням розгніваної природи стає бронзова статуя Венери, яку оточує шлейф хтонічних ознак” [7, с. 139]. Зокрема, тут можна згадати, що статуя була знайдена в землі, бронза, з якої виготовлена Венера, почорніла від часу і від довгого перебування у ґрунті, а

також їй притаманні велетенські, гігантські розміри, що є ознакою хтонічного періоду в міфології. Пригадаємо титанів, гекатонхейрів, циклопів як основних сутностей згаданого періоду.

На слухну думку дослідника, статуя уособлює в собі містичне. Це „дика безособова стихія”, яка втручається в індивідуальні долі [7, с. 139]. Проте причина цього очевидна – Альфонс порушує певне табу: не загравати з божеством, тим більше не ображати його. Необхідно врахувати, що це була не проста статуя Венери, а одна з її іпостасей – Венера-караюча. Кара настає за зраду кохання та краси. Саме цим нехтує Альфонс: він не цінує статую як витвір мистецтва, не цінує він і свою наречену, її вроду та юність. Він, не кохаючи, одружується на матеріальних статках, на думці суспільства, яке вважає наречену „чарівною”.

Бездуховність, легковажна поведінка, відсутність моральних принципів у Альфонса зокрема й у суспільства в цілому не можуть бути покарані в реальному світі. Але є інший рівень, інший вимір – надприродний, містичний, кара приходиться саме з нього. Це незрозуміле, невідоме створює ефект напруження, таємничості, фантазмагорії.

Отже, у новелах наявні певні незрозумілі явища, дії й результати цих дій, які й викликають у читача відчуття таємного, незрозумілого, ірраціонального, що, власне, й може бути визначене як містичне. Доходимо висновку, що П. Меріме використовує містику як тло для окреслення низки проблем, які постають у його творах, а також для певного загострення сюжету, створення ефекту напруги, для змалювання раптового фіналу.

На наш погляд, у новелі „Венера Ільська” містика допомагає виконати завдання, яке ставить перед собою Меріме як письменник-реаліст: з'ясувати типове в даному середовищі. Нереальні, містичні події, які відбуваються у творі, лише підкреслюють певну типовість, властиву героям та суспільству в цілому. У новелі „Локіс” містика дає можливість зануритись у свідомість людської особистості, збагнути її сутність, з'ясувати мотивації її поведінки, вчинків та дій. Меріме, користуючись здобутками як романтизму, так і реалізму, замислювався над складністю людської природи й природи. Він намагався показати в людині приховане та глибинне, відкрити складність людського ества, яке залишається до кінця невідомим. Коли йому не вистачало реалістичних аргументів, він звертався до таємного, загадкового, де не потрібно нічого пояснювати – воно сприймається як належне. І це зумовлено креативною позицією автора, який фактично поєднує у своїй творчості два напрями: романтизм та реалізм.

1. *Авессаламова Г.С.* Легенды в творчестве П. Мериме 20–30-х годов и „Венера Ильская” / Г.С. Авессаламова // Вопросы филологии и методика преподавания иностранных языков : сборник статей. – Л., 1970. – С. 123–136.
2. *Vunner Ю.Б.* Творческие судьбы и история. (О западноевропейских литературах XVI – первой половины XIX века) / Ю.Б. Vunner. – М. : Худож. лит., 1990. – 318 с.

3. *Горяча Н.М.* Полум'я, сховане у кремені / Наталя Горяча, П. Меріме // Богдан Хмельницький : роман, іст. нарис, новели / Проспер Меріме ; пер. з. фр. – Харків : Фоліо, 2004. – С. 3–18.
4. *Грифцов Б.А.* Меріме / Б.А. Грифцов // Психологія писателя. – М. : Худож. лит., 1988. – С. 179–193.
5. *Дынник В.А.* Повествовательная проза Меріме и поиски положительного героя / В.А. Дынник // Писатель и жизнь. – М., 1967. – Вып. IV. – С. 133–167.
6. *Луков В.А.* Меріме: Исследование персональной модели литературного творчества : науч. монография [Электронный ресурс] / В.А. Луков. – М. : Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2006. – 110 с. – Режим доступа : http://www.mosgu.ru/nauchnaya/publications/monographs/Lukov_Merime.
7. *Максимов Б.А.* Неудачный опыт эмансипации: о проблематике двух „готических” новелл Проспера Меріме / Б.А. Максимов // Вестник Московского университета. – Сер. 10. Журналистика. – 2007. – № 5. – С. 137–145.
8. *Меріме П.* Собрание сочинений : в 4 т. / П. Меріме. – М. : Правда, 1983. – Т. 3 : Повести и новеллы. – 1983. – 304 с.
9. *Наливайко Д.С.* Зарубіжна література ХІХ сторіччя. Доба романтизму : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Д. С. Наливайко, К. О. Шахова. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008. – 416 с.
10. *Философский словарь Владимира Соловьева* / [сост. Г.В. Беляев]. – Ростов н/Д. : Фенікс, 2000. – 464 с.
11. *Філософський енциклопедичний словник* / [гол. редколег.: В.І. Шинкарук]. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

Аннотация

Поставлена проблема творческого метода Проспера Меріме. Поскольку творчеству писателя присущи черты как романтизма, так и реализма, именно элемент мистического помогает лучше понять его творческий метод. Внимания акцентируется на роли мистического в формировании и реализации читательских ожиданий и авторских стратегий в новеллах Проспера Меріме „Локис” и „Венера Ильская”.

Ключевые слова: мистика, новелла, экзотика, реалистическая деталь, сильная личность, Проспер Меріме.

Summary

The problem of Prosper Merimee's creative method is raised in the article. As the author combines the features of both romanticism and realism in his works, it is the element of the mystical that helps to understand the author's creative method better. The accent is made on the role of the mystical in the formation and realization of the reader's expectations and the author's strategy in the novellas „Lokis” and „La Venus d'Ille” by Prosper Merimee.

Key words: mysticism, a novella, exotic objects, a realistic detail, a strong personality, Prosper Merimee.

Стаття надійшла до редколегії 29.09.2011 р.